

Orta Aziýanyň kiçi, garyp, ýöne buýsançly ýurdy: Täjigistan

Category: Kitapcy, Publisistika, Sözler

написано kitapcy | 24 января, 2025

Orta Aziýanyň kiçi, garyp, ýöne buýsançly ýurdy: Täjigistan

ORTA AZIÝANYŇ KIÇI, GARYP, ÝÖNE BUÝSANÇLY ÝURDY: TÄJIGISTAN

Orta Aziýanyň garyp, ýöne diýseň parahat ýurdy bolan Täjigistan respublikasy 2021-nji ýylyň 15-nji awgustynda Talibanyň goňşy Owganystanda häkimiýeti ele geçirmeginden soň bu parahatlygyny belli bir derejede gaçyrdy diýen ýaly.

Talibanyň gelmegi Owganystanyň ikinji uly etniki topary bolan täjikleriň häkimiýetden çekilmegine we Täjigistanda geçip giden gapma-garşylykly günlere ýatladan howply radikal yslamçy režim bilen gapydaş goňşy bolmagyna getirdi.

Owganystanda häkimiýetden çekilen täjik ýolbaşçylaryň barsy Täjigistana gaçyp geldiler. Öňki owgan prezidentiniň birinji kömekçisi Emrullah Salyh, Goranmak ministri Bismillah Han, serkerde Masudyň ogly Ahmet Masut, öňki daşary işler ministri Salahuddin Rabbani şolardan käbiri.

Prezident Aşraf Ganiniň özem 15-nji awgustda wertolýotly Täjigistana gaçyp geldi, ol ýerdenem uçara münüp gaçybatalga soran ýurdy Birleşen Arap Emirligine gitdi.

Täjigistan Owganystandaky kowumdaşlarynyň hak-hukuklaryny aç-açan goran we olara arka duran ýeke-täk Orta Aziýa respublikasy boldy. Özbekistan bilen Türkmenistan Taliban režimi bilen dostana gatnaşyklar guran bolsa, Täjigistan göni

Taliban režimini häzirki ýagdaýynda ykrar etmejekdigini mälim etdi.

Şonuň üçinem Täjigistan Talibana garşydaş sessiz owgan köpçüliginiň hormatyny we söýgüsini gazandy. Elinden kän bir zat gelmeýänem bolsa, Duşenbe hökümeti owganlaryň bu agyr günlerinde iň azyndan tarapyňy aç-açan belli etmekden çekinmedi.

Täjigistan 1992-nji ýyldan bäri Imamali Rahmanow we onuň maşgalasy tarapyndan dolandyrylýar. 1992-1997-nji ýyllarda ýurdy gysyp-gowran içerki gapma-garşylyklardan soň häkimiýetdäki yslamçy toparlar goňşy Owganystana gaçdy. Ýaş kommunist Imamali Rahmanow bolsa, ruslaryň goldawyna arkalanyp häkimiýeti doly ele aldy we şol wagtdan bärem ýurdy bir özi hususy firmasy ýaly dolandyryp gelýär.

Rahmanowyň dokuz çagasy we köp sanly ýakyn garyndaşy häkimiýetde ýokary wezipeleri eýeleýär. Rahmanowyň 34 ýaşly ogly Rustam Duşenbe munisipialetiniň (şäher ispolkomynyň) başlygy we şol bir wagtyň özünde Mejlisiňem başlygy bolup işleýär. Gyzy Ruşana 2021-nji ýylyň 15-nji dekabrynda Täjigistanyň Angliýadaky adatdan daşary we doly ygtyýarly ilçisi wezipesine bellendi.

Prezidentiň ýene biri gyzy Azada Rahman kakasynyň personal şefi bolup işleýär, onuň äri Jemaleddin Nuralyýew bolsa Täjigistanyň Merkezi bankynyň başlygynyň orunbasary wezipesinde otyr.

Görşüňiz ýaly, susagyň sapy Rahmanowlaryň maşgala agzalarynyň elinde we tebigy ýagdaýda beýleki Orta Aziýa respublikalarynda bolşy ýaly millionlarça adam açlyk bilen gidişýärkä, ýurduň baýlyklary gaýgyrmazdan häkimiýetdäki maşgalanyň aýşy-eşretine harçlanýar.

• **Yslamçylaryň öýjügi**

Togsanynjy ýyllaryň soňy bilen 2000-nji ýyllaryň başynda

Täjigistan, hususanam owgan serhedine golaý etraplar radikal yslamçy toparlaryň öýjüginä öwrüldi.

Bu etraplarda täjik howpsuzlyk güýçleri bilen yslamçy militanlaryň arasynda ýygy-ýygydan çaknyşyklar ýüze çykar durardy.

Militanlar dara-dirä düşen wagtlary derýadan ätläp, owgan tarapyna geçäýerdiler.

2005-nji ýylyň başynda NATO-nyň geňeşçisi bolup täjik-owgan serhedinde bolanynda, şol militanlaryň biri bilen tanyşypdym. Muhammet Emin Resulzada atly militan meniň bilen bile gelen nemes konwoýyndaky bronemaşynlary görkezip, dodagyny ýañsly münküldedip, «Aýyplaşma welin, bularyňam soňy ruslaryňy ýaly bolar» diýipdi.

Öz sözüne görä, şol ýyllarda Täjigistanyň Rašt jülgesinde yslamçy serkerdelerden Mürzehoja Ahmedowyň urşujylaryndan bolan Resulzada we onuň egindeşleri 75 esgerden ybarat täjik konwoýyny duzaga düşürüp, kyrka golaý esgeriň ganyna galandan soň Owganystana gaçypdylar.

Resulzadanyň sözleri elbetde şol ýyllarda bize gülkünç eşidilipdi. Emma geçen tomus Kabulyň eýelenmeginden iki vepde öň Mazary-Şerifdäki nemes uçarlary daňyň alagaraňkylygynda gorkudan ýaña çyralaryny-da ýakman uçup gidenlerinde onuň sözleri täzeden gulagynda ýaňlanypdy.

ABŞ we NATO 2001-nji ýylyň 11-nji sentýabr wakalaryndan soňky ýyllarda hemişe Päkistanyň serhetýakasyndaky owgan sebitlerine ornaşandyklaryndan ötri täjik militanlar Demirgazyk Owganystanda juda arkaýyn hereket edip bilýärdiler.

Şol ýyllarda amerikan kontrazwedkasy «El-Kaidäni» awlamagyň ugrundady we amerikan istrebitelleri-de günortadaky puştun obalaryny bombalamak bilen başagaýdylar. Hiç kim sessiz we asuda demirgazyga gaňrylyp seredeýin diýenokdy.

Täjigistanly militanlaryň demirgazyga gaçyp barýan ýerleriniň birem Amyderýanyň boýundaky Ymam Sahip etraby we oňa ýanaşyk Şirhan Bender portudy.

Derýanyň töweregi gyrymsy agaçly tokaýlyklar bilen gurşalansoň, militanlar üçin bu ýerler iňňän amatly gaçybatalga bolup durýardy.

• Çagalyk ýatlamasy

Owganystan bilen Orta Aziýanyň arasyň kesip geçýän Amyderýanyň üstündäki iki owgan gümrük nokadyndan biri bolan Şirhan Bender meniň çagalyk ýatlamalarymda aýratyn ýere eýe.

Çagalygymda, ýagny ýetmişinji ýyllaryň ortalarynda kakam bilen ýygy-ýygydan Şirhan Bendere gidip gelýärdik. Kakam porta altmyş kilometr golaýlykdaky Akdepe etrap sowetiniň başlygydy we şol bir wagtyň özünde esasy taýpa kethudalarynyň biridi.

Portyň başlygy-da kakamyň ýakyn dosty bolandygy üçin hepdäniň ahyrynda anna günleri Şirhan Bendere we onuň golaý-goltumyna dynç almaga giderdik.

Şirhan Bender meniň üçin şol wagtlar jennetiň bir bölegi ýalydy: towlanyp ýatan göm-gök derýa we onda ýüzüp barýan uly gämiler, derýanyň boýunda boýy elli metre çenli uzaýan agaçlar...

Maňa hasam köp täsir eden zat – ini ýüzlerçe metre ýetýän derýada kiçijik balyga meňzeş uly gämiler we olaryň mawy gözli saryýagy adamlarydy. Bular meniň gözüm bilen gören ilkinji ruslarymdy we birnäçe ýyldan soň Owganystan olardan ýaňa hyň berýärdi.

Meni täsirlendiren başga bir zadam derýanyň garşysyndaky synladygyňça doýup bolmaýan manzarady. Garşy kenarda ownukly-irili san-sajaksyz gämiler seteran durdy, heklenen jaýlary we elektrik sütünleri bilen owgan tarapyna garanda has gelşikli we baý görünýärdi.

Garşy kenardaky gysga balakly we köýnekli çagalara el bulap durkam, öz-özüme «Ýogsa-da, olaram biziň ýalymyka?» diýip sorag berenim ýadyma düşýär. Ýogsam bolmasa garry enemden ruslar hakynda juda gorkunç zatlary diňläpdim.

Men şonda-da garşy kenardan maňa ýylgyrjaklap el bulaýan saryýagyjza çagalara ýakynlyk duýupdym, hatda olar bilen dostlaşasym gelipdi. Emma iki ýyl geçensoň (1979) rus istrebitelleri öýlerimizi bombalap başlady welin, garry enemiň o diýen ýalňyş aýtmandygyna düşünpdim.

Häzir özbek, täjik, çeçen ýaly Orta Aziýaly militanlaryň owgan narkobaronlarynyň we garaňky ýüzli Taliban söweşijileriniň

ýyrt atýan Şirhan Bender porty iňňän howply ýer we bu ýeriň çagalyk ýatlamalaryma siňen göze ýakymly durky bilen baglanyşygy galmady.

Ýalňyşmaýan bolsam, 1980-nji ýylyň tomsunda obamyzyň depesinden inen sowet bombasy durmuşymyz bir hatarda çagalyk ýatlamalarymy-da dyr-pytrak edipdi. Çagalygymyň yzda galan bagtly günlerini her gezek ýatlanymda ýüregim syzlap, dodagyma aý gülümsireme ýaýrap gidýär.

Täjigistan diktatura režimine garamazdan uzak wagt bäri Orta Aziýanyň iň asuda künjegi. Emma Talibanyň häkimiýete gelmegi bilen Owganystanyň öňki hökümet ýolbaşçylarynyň, harby gullukçylaryň, uçarmanlaryň, ýokary düzümlü serkerdeleriň we olaryň maşgalarynyň köpçülikleýin bosgunyna uçran Täjigistan indi tikenini üstünde dur.

Demirgazyk ýaranlygyň öňki liderleri, hususanam asly täjik owganystanlylar bu ýurdy Talibana garşy baza hökmünde ulanan ýagdaýynda, Täjigistan Owganystandaky bulam-bujarlyga öz-özünden goşulyp gider.

Täjigistanyň şumatky pozisiýasy bolsa bir alajyny tapyp Taliban ýaly goňşudan halas bolmak, şeýdip Owganystandaky gapma-garşylyklardan iň az zyýan bilen çykmak. Munuň neneňsi boljakdygyny elbetde wagt görkezer.

• **Türkiýe bilen gatnaşyklar we Enwer Paşa**

Täjikler etniki taýdan, dil we medeniýet taýdan parslar bilen aňyrsy bir halk bolsa-da, Eýrandan has köp Türkiýä ýakyn durýar.

Döwrebap günbatarly ýaşaýyş-durmuş formasy bilen yslamy tradisiýalary utgaşdyryp, beýik galkynyşly hemleleri durmuşa geçirýän we barha güýçlenýän Türkiýede täjikleriň arzuwlaýan hemme zady bar.

Megerem şonuň üçin bolsa vereket, täjik baýlary turistik gezelençler üçin Tähran, Yslamabat, Kair ýaly şäherleriň deregine Günbatary, ýer ýüzüne hemmetaraplaýyn açyk Stambul, Dubaý ýaly şäherleri saýlap alýarlar.

Türkiýede Täjigistan diýlende, 1922-nji ýylda bu ýurtda wepat bolan iň soňky osmanly generaly Enwer paşa. Osmanlynyň boýun egýändigini ygylan etmeginden soň 1918-nji ýylda Berline sürgün edilen Enwer paşa Türküstanyň ruslara garşy garaşsyzlyk ugrunda alyp baran göreşine ýolbaşçylyk edip ýörkä, Täjigistanda şehit düşüpdü.

Enwer paşanyň jesedi birküç ýyl oň Türkiýä getirildi. Enwer paşanyň ady şu günki günüň Orta Aziýasynda hiç kim üçin hiç zady aňlatmasa-da, onuň bilen baglanyşykly ýatlamalar

Türkiýedäki türküstanlylaryň hakydalarynda häzirem ýaşamagyny dowam etdirýär.

• **Täjigistanda üýtgeşmeler bolup bilermi?**

1992-nji ýyldan bäri döwlet ýolbaşçysy bolup gelýän Imamali Rahmanow ömrüniň ahyryna çenli wezipesinden el çekjege meňzemeýär. Täjigistan Türkmenistan ýaly aşa basyşçy ýurdam däl, ýöne Gazagystandyr Gyrgyzystan ýaly syýasy-ykdysady taýdan asuda ýerem däl.

Ýurt ikisiniň ortaragynda bir ýerde dur. Emma häzirki ýagdaý göwnüne ýaramaýanlaryň sany-da barha artýar, ýygy-ýygydan ýurtda maýda-çüýde çykyşlar bolýar. Bular kämahal zorluk bilen, käwagtam ýalbar-ýakar edilip basylyp ýatyrylýar.

Täjigistan bilen bir hatarda tutuş Orta Aziýa umuman alanda uly üýtgeşmelere we wakalara hamyla ýaly bolup görünýär. Garaşsyzlyk ýyllarynyň başynda azatlygyň, bol-elinligiň we yrsgal-bereketden doly ýagty gelejegiň umydyna gurşalan Orta Aziýanyň halklary çuňňur lapykeçlige batdylar.

Garaşylmadyk bir waka, bir uçgun tutuş sebitde «Arap baharyna» meñzeş wakalary turzup biler.

Esedulla OGUZ,
Türkiýeli türkmen žurnalisti.

15.01.2022 ý. Publisistika